

MOKYKLINĖ BAROKO DRAMA: ANTIKNĖS DRAMOS TRADICIJOS IR AKTUALIŲ ATSPINDŽIAI

1. Mokyklinio teatro ir dramos pobūdis

Mokyklinė drama ir teatras sudaro svarbią Baroko literatūros ir kultūros dalį, liudijančią ryšius su antikinės dramos tradicija, Naujųjų laikų realiųjų atspindžius, krikščioniškųjų ir pagoniškųjų siužetų realizaciją.

Beveik visuotinai manoma, jog XVII amžius – teatro epocha. Teatras geriausiai išreiškė šio laikotarpio estetines nuostatas, meninį mąstymą, Baroko žmogaus pasaulėvoką. *Totus mundus agit histrionem* – „visas pasaulis vaidina“ – skelbė Šekspyro (Shakespeare) teatro užrašas. „Gyvenimas – vaidinimas“, „pasaulis – scena“, „pasaulio teatras“ – tai nuolatiniai Baroko literatūros ir dramos konceptai, kuriuos teatre ryškino ne tik tekstas, bet ir scenografija, vaizdo, žodžio, aktorinio meno teikiamos galimybės. „Įsitikinimas, kad pasaulis yra panašus į teatrą, gyvenimas – į vaidinimą, žmogus – į aktorių, iš pradžių ženklinę dvaro kultūrą, ilgainiui tapo visuotiniu požiūriu“¹.

Didelis vaidmuo, formuojant Baroko literatūros ir kultūros raiškos formas, teko jėzuitų ordinui, oficialiai vadinamam Jėzaus Draugija (*Societas Jesu*). 1540 m. ispano Ignaco Lojolos (Íñigo Lopez de Loyola, 1491–1556) įkurtas jėzuitų ordinas tapo svarbiausia Katalikų Bažnyčios atrama realizuojant Tridento bažnytinio susirinkimo (1545–1563) nutarimus. Išskirtos kelios prioritetinės jėzuitų veiklos kryptys: kova su Reformacija, Katalikų Bažnyčios reforma, misijos ir katalikų tikėjimo įtvirtinimas, švietimo reforma, kurią sudarė: naujo tipo mokyklų (kolegijų) steigimas, mokytojų rengimas, tinkamų vadovėlių leidyba².

Greta kitų klausimų Tridento bažnytinis susirinkimas detalai aptarė alegorinę antikinės literatūros bei mitologijos interpretavimo metodiką, vaizdingo Biblijos aiškinimo svarbą, vaizduojamojo meno panaudojimą idėjų raiškai.

Didelę reikšmę praktiniam alegorinio interpretavimo metodo taikymui turėjo italų jėzuito Antonijaus Posevino (Antonio Possevino, 1534–1611) veikalas *Rinktinė biblioteka apie studijų pagrindus* (*Bibliotheca selecta de radone studiorum*, Romae, 1593; 1603; 1607), kuriame jis analizavo Antikos autorių atrankos, skaitymo ir interpretavimo problemas. Vienas skyrius šioje knygoje (vėliau išleistas atskiru leidiniu) vadinosi „Traktatas apie poeziją ir dailę. Pagoniškos, pasaulietinės, mitinės [poezijos ir dailės] sugretinimas su tikra, garbinga ir šventa“ (*Tractatio de poesia et pictura ethnica, humana et fabulosa collata cum vera, honesta et sacra*, Lugduni, 1594).

Šis veikalas paskatino potridentino bažnytinio meno ir embleminės poezijos kūrimą, aiškino, kaip sujungti žodį, vaizdą ir simbolį į vieną alegorinį kūrinį, kaip imituojant pagoniškus Antikos autorius kurti krikščioniškąją poeziją. Šios nuostatos neabejotinai veikė ir mokyklinį teatrą bei dramaturgiją, jos ideologiją, estetinius principus, sceninę raišką.

Mokyklinio teatro ištakos Lietuvoje sietinos su Vilniaus jėzuitų kolegijos ir Universiteto veikla. Nuo 1570 m., kai kolegijos atidarymo proga čia buvo suvaidinta italo Stepono Tučio (Stefano Tuccio, 1540–1597) komedija *Herkulis* (*Hercules*), iki XVIII a. pabaigos Vilniaus universitete buvo suvaidinta apie 300 įvairiausių spektaklių, dramų, dialogų, surengta eisenų, procesijų, gratuliacijų, parateatrinė renginių³.

¹ Jadwiga Kotarska, *Theatrum mundi: Ze studiów nad poezją staropolską*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1998, p. 10.

² Stanisław Bednarski, „Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego“, in: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, Kraków, Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 1994, p. 19–24.

³ Vanda Zaborskaitė, *Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI–XVIII a. mokyklinis teatras*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 174–199.

Apie pirmąjį pastatymą mažai ką galime pasakyti, nes veikalas nėra išlikęs, tačiau tvirtinama, kad spektaklis „sulaukė palankaus garbingų svečių įvertinimo ir sukėlė malonų nusistebėjimą, kad kolegija jau pirmaisiais savo egzistavimo metais sugebėjo parengti tokį puikų vaidinimą“⁴.

Po ketverių metų buvo pastatyta Juozapo Akostos (Josephus de Acosta, 1539/1540–1600) tragedija *Jeftė* (*Jephte*). Apie šį įvykį Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų viceprovincijolui Pranciškui Sunjeriui (Francisco Sunyer, apie 1532–1580) tuometinis jėzuitų kolegijos vicerektorius Petras Skarga rašė: „Spalio 2 dieną, sekmadienį, buvo parodyta tragedija *Jephte*, sulaukusi aukščiausio visų įvertinimo, pritarimo, mūsų jaunimo pagyrimų ir susižavėjimo. [...] Žmonių susirinko tiek, kad mokyklos teritorijoje, kur drama buvo vaidinama, visi negalėjo sutipti. [...] Tragedija baigėsi dovanų išdalijimu, [mokinių] perkėlimu į aukštesnes klases, ir tai šiam spektakliui suteikė ypatingo žavesio. [Mokiniai] buvo pasveikinti tam tikslui įgytomis, paaukuotomis, ant sidabrinio apvalaus padėklo sudėtomis knygomis, skambant trimitų ir būgnų garsams ir tuo būdu uždegė kitų dvasią, paskatino mokslams, parodė jų naudą ir šlovę“⁵. V. Zaborskaitė, remdamasi lenkų mokslininku Janu Poplatcku, rašo, jog „šios tragedijos autorius ar statytojas buvo vilniškis profesorius Merkelis Dicitus (Ditius)“⁶. Deja, neturime šį teiginį patvirtinančių faktų, nežinome ir išsamesnio šios dramos turinio.

Mokyklinis teatras iš pradžių buvo laikomas didaktinės programos dalimi. Mokyklinių vaidinimų metu studentai buvo pratinami bendrauti su žiūrovais, lavinti atmintį, dikciją, įtvirtinti lotynų kalbos žinias, apmąstyti religines, moralines vertybes. Mokinių vaidinimais prasidėdavo ir baigdavosi mokslo metai, jie papildydavo įvairias valstybines bei religines šventes, pagerbdavo reikšmingus praeities ir dabarties herojus. Tačiau ilgainiui mokyklinis teatras peržengė siaurus didaktinius rėmus: iš akademinų auditorijų jis išėjo į miesto gatves ir aikštes, tapo neatsiejama miesto gyvenimo dalimi, įspūdingu Baroko dvasios reiškėju.

Pagrindiniai mokyklinių dramų sceniniai motyvai ir siužetai dažniausiai buvo imami iš rašytinių šaltinių: Antikos ir Viduramžių istoriografijos, biografistikos, legendų, mitologijos, Biblijos, šventųjų gyvenimų. Populiarūs buvo žymių XVI–XVII a. Europos dramaturgų – Šekspyro, Kalderono (Calderón), Rasino (Racine), Moljero (Molière) – dramų perdirbiniai, „pasiskolinant“ iš jų vieną ar kitą motyvą. Tokiu būdu Lietuvos mokyklinėje scenoje (Vilniuje, Kražiuose, Pašiaušėje) įsitvirtino vadinamieji „klaidžiojantys siužetai“, buvo susipažįstama su teatro ir literatūros naujienomis. Lenkų mokslininkas Janas Okonis yra pažymėjęs, kad Lietuvos mokyklinis teatras „tiek kompozicijos, tiek inscenizacijos prasme siejasi su Vakarų Europos patirtimi, ypač su Austrijoje suklestėjusia Baroko dramaturgija“⁷. Įsidėmėtina, jog pirmieji vietiniai dramaturgai – Valentinas Bialavičius, Dominykas Mikulskis, Andrius Mlodzianovskis, Vaclovas Narmuntas, Kristupas Garšvila – ne kartą lankėsi (studijavo arba dėstė) Austrijoje, Čekijoje, Italijoje, o įgiję patirties kūrė „Baroko mokyklą, kuri darė žymią įtaką visai Lietuvos provincijos dramaturgijai XVII amžiuje“⁸.

Universalius antikinius ir biblinius siužetus Lietuvos autoriai stengėsi papildyti vietinėmis realijomis, Lietuvos istorijos faktais, paminėti garsių praeities herojų žygius ir darbus. Dramų herojais tapo didieji Lietuvos kunigaikščiai Mindaugas, Algirdas, Vytautas, Jogaila, Traidenis, Vaišvilas, Vytenis ir kt. Daugelis siužetų paimti iš Motiejaus Kromerio, Motiejaus Strijkovskio, Alberto Kojalavičiaus-Vijūko istorinių veikalų, metraščių bei kronikų. Dažniausiai primenamos kovos su kryžiuočiais, Žalgirio mūšis, karai su Maskvos valstybe, turkais, švedais. Čia minėtina Kazimiero Bžozovskio drama *Apijaus kelias į aukščiausias valdžios viršūnes* (*Via Appia ad celsissimas honorum apices*, vaidinta Vilniuje 1712 m. liepos 31 d.), vaizduojanti legendinį prūsų kunigaikštį Vaidevutį; nežinomo autoriaus drama *Algirdas – didysis Lietuvos kunigaikštis* (*Olgerdus magnus dux Lithuaniae*, vaidinta Vilniuje 1687 m.), primenanti kunigaikščio karus su kryžiuočiais ir totoriais; Juozapo Obrampolskio (?) drama *Šventas*

⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁵ ARSI, Germ. 154, f. 239–242. Cituojama pagal nuorašą, esantį Pauliaus Rabikausko archyve Vilniuje.

⁶ V. Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 28.

⁷ Jan Okoń, *Dramat i teatr szkolny: Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław [i inni]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970, p. 294.

⁸ V. Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 31.

badavimas per bedieviškas puotas (Sacra fames inter profanas dapes, vaidinta Vilniuje 1732 m.) apie kunigaikščio Algirdo dvariškių krikščionių Jono, Antano ir Eustachijaus kankinišką mirtį; Vaclovo Narmunto drama „Vilnius – kunigaikščių sostas, Lietuvos sostinė“ (*Vilna sedes ducum, metropolis Lithuaniae*, vaidinta Vilniuje 1683 m.), šlovinanti Vilnių kaip valstybės sostinę ir mokslų židinį.

Skaitytojams ir žiūrovams šie siužetai primindavo garbingą Lietuvos praeitį, ugdė jų istorinę savivoką, žadino patriotinius jausmus. Reikšminga ir tai, kad mokyklinių dramų prologuose kartais būdavo įterpiamos ir lietuviškos frazės ar atskiri žodžiai. Tai rodo 1677 m. Kražiuose suvaidintų Gabrieliaus Rimkevičiaus (1644–1709) dramų *Vytenis* ir *Gedeonas (Chleb zwycięcki w Gedeonie)* prologai, parašyti maišyta lietuvių–lenkų kalba. Deja, daugiau lietuviškų tekstų nežinoma, nors, anot P. Rabikausko, „tokių prologų bei intermedijų, ypač Kražiuose ir Pašiaušėje atliktuose scenos dalykuose, turėjo būti nemaža“⁹.

Teatro ir dramos pobūdį jėzuitų mokyklose aiškiai reglamentavo *Mokymo nuostatai (Ratio studiorum, 1599)*: tragedijos ir komedijos turi būti vaidinamos tik lotynų kalba, neturi būti nei moterų vaidmenų, nei moteriškų drabužių, reikalaujama, kad dramų tekstai būtų griežtai kontroliuojami, „kad būtų išvengiama tikėjimui ar moralei pavojingų dalykų bei įtakingus asmenis užgauliojančių pasakymų, ir kad būtų vartojama taisyklinga lotynų kalba ir dailus stilius“¹⁰. Vėliau jėzuitų ordino vadovybė leido būtinu atveju įvesti moterų vaidmenis, o dramų prologą, epilogą ir veikalo turinio paaiškinimą pateikti „vietine, arba gimtąja kalba“ (*lingua vernacula, lingua propria*). Lietuvos jėzuitų kolegijose tai dažniausiai buvo lenkų kalba, o lietuvių kalbos vartojimo atvejai, kaip buvo minėta, aptinkami labai retai.

Įdomios medžiagos apie dramų pobūdį bei atlikimą savo memorialuose yra pateikę Vilniaus akademijos (universiteto) vizitatoriai bei ordino vyresnieji. Štai Jėzaus Draugijos generolas Karolis de Nojelis (Carol de Noyelles) laiške Lietuvos provincijolui (1684 VI 17) rašo: „Pasiėkė mus beveik tuo pačiu metu iš įvairių provincijų žymių žmonių, ne tik mūsiškių, skundai, kad mūsų dramos ir teatriniai vaidinimai, iš kurių kitados buvo gaunama daug dvasinės naudos, labai nuo mūsų papročių nutolo; kad kai kur viešai teatre rodomos pagoniškų poetų pjesės, kitur įvedamos meilės ir suvedžiojimų [scenos], dar kitur [...] istorinis ir garbingas siužetas slepia įžeidinėjimus didikams, valdovui arba kandžią satyrą; dar kitur gimtąja kalba sakomi lengvabūdiški ir nepadorūs dalykai“¹¹. Generolas nurodo sustiprinti rašomų ir statomų dramų priežiūrą: „Tegu vyresnieji žiūri, ar drama dera vietai, laikui, asmenims [...], ar tinkamai parinkta medžiaga, ar meniškai pateikta, ar rimtos mintys, ar tinkami ir gražūs veiksmai, ar jie skatina žiūrovų širdis siekti dorumo, ar tinka [Jėzaus] Draugijos vardui“¹².

Kituose memorialuose kalbama apie saiko ir padarumo laikymąsi per Užgavėnių dialogų pastatymus, apie scenos įrangos deramą panaudojimą, apie aktorių aprangą, apie reikalavimus mokyklinių dramų spausdinimui ir kt.

Mokyklinių dramų autoriais ir režisieriais dažniausiai buvo retorikos profesoriai. Būtent jiems, beveik be išimties, yra adresuoti generolų, provincijolų, vizitatorių dekretai ir nurodymai dėl dramų ar dialogų turinio ir pastatymo. Progos, kuriomis buvo atliekami mokykliniai vaidinimai, aprašytos kolegijų dienoraščiuose ir kituose dokumentuose, nurodytos dramų antraštėse. Tai – mokslo metų pradžia ir pabaiga, Kalėdos, Velykos, Užgavėnės, Sekminės, Devintinės, įvairių šventųjų šventės (šv. Kazimiero, šv. Kotrynos – mokslų globėjos, minimos lapkričio 15 d.), garbingų svečių apsilankymo proga. Pagal vaidinimų laiką, paskirtį ir pobūdį galima išskirti tokias tipologines mokyklinių dramų grupes: didaktinės (moralitė), panegirinės, politinės, religinės dramos. Tematikos požiūriu skiriasi pastoralinės (Kalėdų), pasinės (Velykų, Kristaus kančios), mitologinės, martirologinės, istorinės (Antikos, visuotinės, Lietuvos istorijos) ir dramos Senojo Testamento siužetais.

J. Okonis yra pastebėjęs įdomių skirtumų tarp Lenkijos ir Lietuvos mokyklinio teatro repertuaro:

⁹ Paulius Rabikauskas, „Teatras jėzuitų mokyklose“, in: Idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 401.

¹⁰ *Ibidem*, p. 395.

¹¹ *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, sudarė E. Ulčinaitė ir A. Šidlauskas, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 210.

¹² *Ibidem*, p. 211.

Lenkijoje daugiau vykdavo vaidinimų didžiųjų religinių švenčių – Kalėdų, Velykų, Užgavėnių – proga, daugiau pastoralinių, pasinių siužetų. Lietuvoje itin mėgstamos buvo Devintinės, t. y. Kristaus Kūno ir Kraujo šventė (Lenkijoje 7 proc., Lietuvoje 15 proc.), daugiau siužetų mitologinėmis (Lenkijoje 0,95 proc., Lietuvoje 3,2 proc.), istorinėmis (Lenkijoje 18,5 proc., Lietuvoje 28,1 proc.), Senojo Testamento (Lenkijoje 3,2 proc., Lietuvoje 9,6 proc.) temomis, taip pat daugiau gratuliacijų garbingiems svečiams (Lenkijoje 19 proc., Lietuvoje 37 proc.). Okonis mano, kad tai lėmė skirtingos tikybinės tradicijos, stiprus Lietuvos didikų ir bajorų siekis pabrėžti tautos ir valstybės sąsajas su Antika, savo giminių kilmę¹³.

Mokyklinių dramų tekstų nedaug buvo išleista, nedaug yra išlikusių. Žymiai gausnis teatrinių programų kiekis. Galima manyti, jog daugelis dramų taip ir liko rankraščiais, nes išspausdinti keliasdešimties ar kelių šimtų puslapių tekstą buvo gana brangu, todėl apsiribota 2–4 puslapių programa, kurioje papasakotas dramos turinys padėjo žiūrovui suvokti siužetą, ypač jeigu buvo vaidinama lotynų kalba. Tuo galima paaiškinti, kodėl dauguma programų išleistos lenkų arba lotynų–lenkų kalbomis, nors mokyklinės dramos jėzuitų kolegijose dažniausiai buvo vaidinamos lotyniškai. Okonis nurodo, kad kartais programos buvo spausdinamos jau įvykusiam faktui pažymėti, tačiau kartais jos buvo išleidžiamos prieš dramos pastatymą, kaip informacija būsimiems žiūrovams ir svečiams. Minėtas tyrėjas taip pat yra pastebėjęs, kad programos ir dramos antraštė ne visada sutampa: programos antraštė dažnai būna išsamesnė, platesnė, nusakanti dramos turinį.

* * *

XVII a. viduryje Lenkijoje, o XVIII a. pradžioje Lietuvoje su jėzuitais ėmė konkuruoti pijorų ordino (*Ordo Scholarum Piarum*) kolegijos, kurių pirmoji įkurta Varšuvoje 1642, o Vilniuje 1722 m. Savo švietimo sistemoje pijorai daug ką perėmė iš jėzuitų, ir netgi jų edukacinis lozungas *Pietas et litterae* („Pamaldumas ir mokslas“) ne daug kuo skyrėsi nuo jėzuitų *Docta et eloquens pietas* („Mokytas ir iškalbus pamaldumas“). Vis dėlto pijorai labiau atsižvelgė į pasikeitusias realijas, modernesnius laiko reikalavimus, todėl savo mokyklose jie stengėsi mokyti ne lotynų, o gimtąją mokinių kalbą, suteikti kiek galima daugiau praktinių žinių. Pijorų kolegijose buvo mokoma ne tik skaityti, rašyti, skaičiuoti, bet ir dainuoti, šokti fechtuotis, muzikuoti. Pijorų kolegijose taip pat veikė mokyklinis teatras, tačiau jo sąsajos su jėzuitų teatru ir savitumas beveik netyrinėti.

Lenkų mokslininkų duomenimis, pirmasis pijorų mokyklinis vaidinimas įvyko Varšuvoje 1664, o Vilniuje – 1761 m.¹⁴ Vaidinama buvo lotynų ir lenkų kalbomis. Dramų tematika panaši į jėzuitų. Tai – antikinės literatūros, mitologijos siužetai; religinė, biblinė tematika; Viduramžių ir Naujųjų laikų literatūriniai siužetai (pvz., 1725 m. Lovičo kolegijoje (Lenkijoje) pastatyta drama apie Anglijos karalių Henriką VI (1421–1471), tačiau neimituojanti žinomos Šekspyro dramos); Lenkijos ir Lietuvos istorijos motyvai (apie Mečislovą I, Boleslovą Narsujį, Kazimierą Jogailaitį, Žygimantą Augustą, Steponą Batorą ir kt.); panegirinio pobūdžio kūriniai, skirti pijorų ordino globėjams bei rėmėjams.

Daug naujovių į pijorų švietimo sistemą ir mokyklinį teatrą įnešė Stanislovas Konarskis (Stanisław Konarski, 1700–1773). Jis sustiprino užsienio kalbų (ypač prancūzų ir vokiečių) mokymą, pats į lenkų kalbą vertė Kornelio, Rasino, Moljero, Voltero (Voltaire) kūrinius. Jo verstos dramos buvo vaidinamos Varšuvos, Lomžos, Žešuvo, Drohičino ir kt. kolegijose¹⁵. Kartu Konarskis suvokė nacionalinės dramaturgijos stoką ir ėmėsi iniciatyvos, kad būtų kuriamos ir statomos originalios dramos. Jo paskatintas kun. Antanas Višnevskis (Antoni Wiśniewski) 1746 m. parašė dramą *Periklis, lenkiškoji tragedija* (*Perykles, tragedia polska*), kuri tais pačiais metais buvo pastatyta Varšuvoje.

¹³ Jan Okoń, „Teatr Akademii Wileńskiej w czasach Sarbiewskiego“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje: Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metų jubiliejui, medžiaga* (Vilnius, 1995, spalio 19–21), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 267–268.

¹⁴ Wiktor Hahn, „Pijarski teatr szkolny w Polsce“, in: *Nasza Przeszłość: Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, t. 25, Kraków, 1962, p. 200–201.

¹⁵ *Ibidem*, p. 205–207.

Pats Konarskis parašė dramą *Epaminondas* (Kornelijaus Nepoto biografijų motyvais), pastatyta Varšuvos kolegijoje 1756 ir 1759, Lomžoje – 1779 m.

Po jėzuitų ordino panaikinimo (1773) pamažu blėso ir pijorų teatro veikla: nebeliko būtinybės konkuruoti ir ieškoti naujų komunikacijos formų. Vėliausias pijorų teatro pastatymas įvyko, kaip manoma, 1782 m.¹⁶

Lietuvoje pijorų teatras veikė Vilniuje ir Ukmergėje. Išlikusios dramos rodo repertuaro ir tematikos bendrumą su pastatymais Lenkijoje. Sekama Antikos ir visuotinės literatūros siužetais, papildant juos vietinėmis aktualijomis, pvz., Pranciškaus Dobrovolskio penkių veiksmų drama *Pizaro mirtis, arba Peru sugriovimas* (Vilnius, 1799); Mykolo Bončos-Tomaševskio taip pat penkių veiksmų drama *Du piemenys, arba broliška meilė* (Vilnius, 1798); Ukmergės pavieto žemės teismo teisėjų Morikonų rūpesčiu Ukmergės mokyklose rodytas spektaklis *Temistoklis: dorybės, narsumo ir pilietinio gyvenimo pavyzdys* (Vilnius, 1777). Deja, šios dramos, parašytos, tikriausiai, Plutarcho *Paralelinių gyvenimų* pagrindu, autorius nenurodytas¹⁷.

Taigi tuo metu, kai lietuvių raštija dar tik formavosi, mokyklinis jėzuitų ir pijorų teatras bei dramaturgija puoselėjo Lietuvoje antikinės dramos tradicijas, įprasmino svarbius Lietuvos bei visuotinės istorijos įvykius, ugdė Lietuvos valstybingumo ir tautinio tapatumo sampratą, aktualino istorinę atmintį.

2. Dramų autoriai ir siužetai

Žanrine prasme tyrėjai paprastai skiria dvi pagrindines mokyklinių vaidinimų rūšis: dialogus ir dramas (tragedijas ir komedijas). Anot P. Rabikausko, „dialogu vadindavo paprastesnę, daugiau deklamacinio pobūdžio inscenizaciją, atliekamą dažniausiai religinių švenčių proga [...], pradedant bei užbaigiant mokslo metus, pagerbiant aukštuosius svečius“¹⁸. Dramos buvo skirstomos į tragedijas ir komedijas, laikantis Aristotelio *Poetikos* apibrėžimų, kuriuos kartojo ir Sarbievijus: tragedija vaizduoja „įžymių žmonių įžymius veiksmus“ ir siekia sužadinti gailėtį ir baimę, o komedija „vaizduoja menkesnius menkų asmenų veiksmus, kad sužadintų malonumą ir gerą nuotaiką“¹⁹. Todėl „dramos apie šventuosius turėjo būti vadinamos komedijomis, nes netiko, kad šventųjų gyvenimas žadintų užuojautą ar baimę“²⁰. Vis dėlto tragedijos ir komedijos ribos ne visada buvo aiškios, todėl atsirado mišrūs pavadinimai: tragikomedija, komikotragedija, kuriuos savo nuožiūra pasirinkdavo dramos autorius.

Manoma, kad kai kurie dialogai, vadinamieji *dialogi particulares rhetorum*, buvo tam tikra retorikos klasės studentų egzamino forma. Jie vykdavo kelis kartus per metus kolegijos patalpose, trukdavo apie pusę valandos. Mokiniai vaidindavo apsirengę kasdieniais rūbais, žiūrovais buvo kolegijos mokiniai ir profesoriai, o iš šalies galėjo dalyvauti vaidinančių tėvai ir artimieji. Deklamacijos vykdavo kas mėnesį ar net kas savaitę (*declamatio menstrua, declamatio sabbativa*)²¹.

Ludwikas Piechnikas tvirtina, jog dialogai – tai veiksmo neturinčios deklamacijos, kurias dažnai papildydavo giedojimas muzika. O deklamacijos – tai atskirų asmenų monologai, kurių nejungia viena tema, vienas siužetas. Jos dažniausiai buvo skirtos viešiesiems pasirodymams ir nemažai prisidėjo prie jėzuitų kolegijų populiarumo, pelnė net ir kitatikių pripažinimą²².

Kaip rodo ir šioje knygoje publikuojamos mokyklinės dramos, praktika neretai skyrėsi nuo teorinių

¹⁶ *Ibidem*, p. 213

¹⁷ Plg. *Śmierć Pizara czyli zburzenie Peru*. Tragedia w pięciu aktach oryginalnie zrobiona przez Franciszka Dobrowolskiego, W Wilnie: W druk. XX. Piarow, Roku 1799; *Temistokles. Przykład cnoty, męstwa y życia obywatelskiego / wzor prawdziwy scenicznym sposobem pod zaszczytem [...] Państwa Morykonich, pisarzow ziemskich powiatu Wilkomierskiego w szkołach Wilkomierskich ukazany*, W Wilnie: W drukarni I. K. Mci Rzeczpos. u XX. Schol. Piar., 1777.

¹⁸ P. Rabikauskas, *op. cit.*, p. 389.

¹⁹ Marcelinas Ročka, „M. K. Sarbievijus apie tragediją ir komediją“, in: *Literatūra*, XII (1), 1970, p. 110.

²⁰ P. Rabikauskas, *op. cit.*, p. 390.

²¹ Stanisław Windakiewicz, *Teatr kolegów jezuickich w dawnej Polsce*, Kraków, 1922, p. 7–8.

²² Ludwik Piechnik SJ, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1: *Początki Akademii Wileńskiej 1570–1599*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1984, p. 99–101.

postulatų, priklausė nuo autoriaus tikslų, režisieriaus sprendimų, įvairių pastatymo aplinkybių. Visų dramų autoriai yra susiję su Vilniaus universitetu, jų dramos čia buvo parašytos ir/ar pastatytos.

Pirmiausia minėtinas Kasparas Pentkovskis (Kasper/Gaspar Pętkowski, 1554–1611), kol kas menkai Vilniaus universiteto istorijoje žinomas asmuo. Jis gimė Pentkovo kaime (Pętków, dabar – Pętkowice), netoli Pultusko (iš tų vietų kilęs ir Motiejus Kazimieras Sarbievijus), smulkių bajorų šeimoje. 1571 m. pradėjo mokytis Pultusko jėzuitų kolegijoje, o 1574 m. įstojo į jėzuitų ordiną. Vėliau Poznanės jėzuitų kolegijoje studijavo poetiką, retoriką, lotynų ir graikų kalbas. Jau studijų metais ėmė garsėti kaip poetas.

1581 m. rudenį Pentkovskis atvyko į Vilniaus universitetą ir iki 1583 m. čia dėstė graikų kalbą. Po to trejus metus studijavo filosofiją, o 1586 m. gavo kunigo šventimus. Metus dirbo Gardine pamokslininku ir misionieriumi. 1587–1590 m. Vilniaus universitete studijavo teologiją, vėliau Filosofijos fakultete dėstė matematiką. 1592 m. baigėsi vilnietiškas laikotarpis. Pentkovskis buvo paskirtas Jaroslavo kolegijos prefektu, o 1595 m. tapo Šv. Barboros bažnyčios Krokuvoje pamokslininku. Ten mirė ir buvo palaidotas.

Amžininkai charakterizavo jį kaip darbštų, kuklų žmogų, gerai mokėjusį senąsias kalbas (lotynų, graikų, hebrajų), lengvai bendravusį su įvairiais žmonėmis, gerą pamokslininką ir pedagogą.

Visas išlikęs Pentkovskio literatūrinis palikimas, rašytas lotynų, graikų, lenkų kalbomis, saugomas viename rankraštiniame kodekse Lenkijoje, Vroclavo Osolinskių bibliotekoje. Tai vadinamasis Vilniaus kodeksas, kuriame sudėti įvairių autorių, susijusių su Vilniaus jėzuitų kolegija, kuriniai, parašyti 1577–1578 m. Didžiausią šio kodekso dalį (17 pozicijų) sudaro Kasparo Pentkovskio mokykliniai dialogai ir kitokių žanrų kūriniai. Šiuo metu jie yra išleisti ir suteikia daug naujos įdomios medžiagos apie Vilniaus jėzuitų kolegijos teatrą, jo repertuarą, dramų tipus, pastatymo aplinkybes²³.

Pentkovskio dialogus leidėjas suskirstė į penkias grupes: panegiriniai, mokykliniai, velykiniai, pastoraliniai (kalėdiniai), moraliniai. Panegiriniai dialogai skirti žymiesiems valstybės ir Bažnyčios veikėjams, susiję su reikšmingais krašto įvykiais. Tarp jų du skirti karaliui Steponui Batorui: *Karaliaus Stepono Batoro pasveikinimas*, parašytas 1579 m., kai karalius lankėsi Vilniuje, prieš išvykdamas į karą su Maskvos valstybe, ir *Dialogas apie taiką*, parašytas 1582 m., kai karalius grįžo iš sėkmingai laimėto karo, sudaręs taikos sutartį su Maskvos caru Ivanu Rūsčiuoju²⁴. Šiai grupei dar priklauso *Dialogas Martynui Kromeriui*, skirtas žymiam Lenkijos istorikui, 1579 m. rugsėjo 5 d. tapusiam Varmės vyskupu, ir *Pasveikinimas dviejų taikos šauklių*, parašytas 1584 m., kai popiežius Grigalius XIII paskelbė kardinolais savo pasiuntinį Lenkijoje ir Lietuvoje Albertą Bolonjetį (Alberto Bolognetti) ir Vilniaus vyskupą Jurgį Radvilą (1556–1600).

Mokykliniuose dialoguose, kurie paprastai buvo vaidinami pradedant ir baigiant mokslo metus, stengiamasi išaukštinti dorybę (*virtus*) ir pasmerkti ydingumą (*vitium*). Stropumas čia kovoja su tinginyste, šlovinamas žinojimas, išmintis, mokslas. Dialogų turinį ir pagrindinę mintį nusako jau patys jų pavadinimai: *Malonumas ir tinginystė, Išmintis ir jaunuolis, Dviejų brolių skirtingi papročiai*²⁵.

Yra išlikęs vienas Pentkovskio velykinis dialogas (be pavadinimo), kurio veikėjai yra du Kristaus mokiniai – Lukas ir Kleopas, vykstantys į Emausą ir sutinkantys prisikėlusį Kristų; du kalėdinių dialogų fragmentai: *Apreiškimas Dievo gimdytojai* (35 eil.) ir *Epilogas apie Kristaus gimimą* (44 eil.), ir du trumpi dialogai, susiję su Užgavėnių šventėmis: *Bakchas* ir *Dionisijų dialogo choras*. Spėjama, jog jie galėjo būti pastatyti Vilniaus akademijoje 1584 m.

Įdomiausias Kasparo Pentkovskio kūrybiniame palikime yra *Dialogas apie taiką (Dialogus de pace pro rege Stephano)*²⁶. Jis skirtas itin reikšmingam įvykiui – Stepono Batoro pergalei prieš Maskvos kunigaikštystę ir 1582 m. sausio 15 d. pasirašytoms paliauboms, vainikavusioms beveik 20 metų

²³ *Łacińskie dialogi Kaspra Pentkowskiego*, z rękopisu biblioteki Ossolineum wydał Aleksander Soczewka, Niepokalanów: [Klasztor Ojców Franciszkanów], 1978. Čia pateiktas išsamus K. Pentkovskio gyvenimo ir veiklos aprašymas, dramų komentarai paremti archyvine medžiaga.

²⁴ Kodekse saugoma ir laidotuvių kalba, parašyta Pentkovskio po Stepono Batoro mirties. Žr. *Kodeks*, I. 213–214; A. Soczewka, *op. cit.*, p. 26.

²⁵ Brolių vardai: Amusus – „Mūzų nemėgstantis“ ir Philomusus – „Mūzas (menus, mokslus) mėgstantis“. Platesnį dialogo turinio aptarimą žr. V. Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 85.

²⁶ Originale: Περὶ τῆς εἰρήνης, πρὸς τοῦ βασιλέα Στέφανον διάλογος. Visų Penitevskio dialogų pavadinimai užrašyti graikiškai, nors vėlesni tyrėjai, matyt, patogumo dėlei ėmė vartoti lotyniškus atitikmenis.

trukusį Livonijos karą, pažymėti. Įvykio svarba, matyt, lėmė tai, kad dialogas buvo vaidinamas ne, kaip paprastai, jėzuitų kolegijoje, o Vilniaus Šv. Stanislovo katedroje. Čia 1582 m. vasario 4 d. sutikti ir pagerbti su pergale grįžusio karaliaus susirinko svarbiausi valstybės ir Bažnyčios asmenys. Nors Aleksandras Soczewka (Sočevka) priskyre šį kūrinių panegirinių dialogų grupei, panegirizmo jame labai nedaug. Dialoge daugiau kalbama apie karo sukeltus vargus, patirtus nuostolius, apie sudėtingą krašto situaciją, religinį susiskaldymą, ir vos keliose eilutėse išsakomas tikėjimas, kad karaliaus Stepono Batoro sudarytoji taika atneš santarvę, ramybę, padės sustiprinti katalikų tikėjimą.

Dialoge dalyvauja 10 veikėjų, veikiančių kontrasto principu: Valstietis – Antivalstietis, Kareivis – Antikareivis, Dvasiškis – Eretikas, Merkurijus – Pergalė, Taika – Narsa. Itin daug nuoskaudų išsako Valstietis:

Dalia valstiečių visada sunki, tačiau
Sunkiausia ji karų metu, tikrai žinau.
Jo menką turtą plėšia, grobia, nešasi –
O varge! – prakaitu įgytą ir krauju. [...]
Karaliai ir valdovai, jūsų galioje
Atsisakyti savo teisių kai kada
Ir nepradėt dėl menkniekių baisių karų –
Pavaldiniai labiausiai kenčia juk nuo jų.
(45–48, 71–75 eil.)

Jam pritaria Kareivis, kurio monologe karas deheroizuojamas. Paprastam kareiviui karas asocijuojasi ne su pergalės triumfais ir nauda valstybei, o su kasdieniais vargais, nuolatine bado, karščio, šalčio, nelaisvės grėsme.

Ne mažiau dramatiškų gaidų Dvasiščio ir Eretiko dialoge. Eretikams, t. y. Reformacijos atstovams, Dvasiškis priekaištuoja dėl išniekintų ir apiplėštų bažnyčių („Taip puikiai šventyklas visas ištuštintot, / kad taurės nė vienos jose neliko nūn“), o Eretikas tvirtina, jog „tie turtai reikalingi mums tiktai karams, / kuriuos jūs prademat“. Vis dėlto dialogo pabaigoje ir Eretikas, ir Dvasiškis sutaria: „Tebus taika“, „Mes trokštame taikos, nes karas – pražūtis“.

Taikos pasirodymu džiaugiasi Valstietis, Kareivis ir Dvasiškis, nes tikisi atgauti, ką yra praradę. Jie kreipiasi tiesiai į karalių, prašydami, kad taika truktų kuo ilgiau, kad jie visi jaustųsi saugiai.

Įdomios šios dialogo pastatymo aplinkybės, apie kurias atsiliepimų yra palikę kai kurie K. Pentkovskio amžininkai²⁷ ir pats autorius. Iš jų matyti, jog parašytoji drama gerokai skyrėsi nuo karaliui Steponui Batorui rodytos inscenizacijos. Apie tai Pentkovskis rašo rankraščinio kodekso pabaigoje: „Dialogas buvo kitaip suvaidintas: pirmajame veiksmo vietoj 6 asmenų palikome tris: Senatorių, Dvasiškį ir Kareivį, kitus šiek tiek pakeitę. Antrasis veiksmas liko beveik nepakeistas, tik buvo atsisakyta keleto veikėjų. Pabaigoje Pergalė paaukojo Dievui vėliavą. Be to, buvo pridėtos vaikų deklamacijos, parašytos eleginiu distichu, ir kiti chorai. Visa tai buvo ne mūsų, mes to neparašėme. Mes tik pakeitėme pirmąjį veiksma. Tačiau tas pirmasis vaisius mums labiau patinka, nors vos per tris dienas tarp kitų užsiėmimų buvo į dienos šviesą išleistas“²⁸.

Galimas daiktas, jog pakeitimus lėmė vienuolijos cenzūra, pašalinusi iš teksto tas vietas, kurios galėjo įžeisti karalių (pavyzdžiui, smurtą patyrusio valstiečio ir karo vargus iškentusio kareivio skundai), o gal buvo siekiama sutrumpinti vaidinimą, kad jis neprailgtų karaliui ir kitiems garbiems asmenims.

K. Pentkovskio dialogas *Apie taiką* patvirtina nuomonę, kad jėzuitų teatras aktyviai reagavo į politinius ir visuomeninius įvykius ir, anot kai kurių tyrėjų, buvo „angažuotas teatras“, siekęs suderinti

²⁷ Žr. Eugenija Ulčinaitė, „Mokyklinis jėzuitų teatras – politinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatro dalis“, in: *Literatūra*, 2004, t. 46 (3), p. 84–85. Čia publikuojamas K. Pentkovskio dramos *Apie taiką* vaidinimo aplinkybių aprašymas Poznanės kanauninko Jokūbo Bžeznickio (Jakub Brzeznicki) laiške vyskupui Martynui Gersmanui (Marcin Gersman) 1582 m. kovo 10 d.

²⁸ A. Soczewka, *op. cit.*, p. 122.

politinius ir didaktinius tikslus²⁹.

Tačiau mokyklinis Lietuvos jėzuitų teatras buvo susijęs ir su Europos teatro raida, jo žanriniais bei meniniais ieškojimais. Tai akivaizdžiai matyti kito su Vilniaus universitetu susijusio mokyklinių dramų autoriaus Grigaliaus Knapijaus (Gregorius Cnapius, Grzegorz Knapski, 1564–1638) kūryboje.

Knapijus gimė Grodzisko miestelyje, Mozūrijoje. Kaip ir jo pirmtakas, studijavo Pultusko jėzuitų gimnazijoje, 1583 m. Vilniuje įstojo į Jėzaus Draugiją, noviciatą baigė Braunsberge (Braneve), filosofiją ir teologiją studijavo Poznanėje. 1594–1597 m. Vilniaus universitete humanitarinių klasių studentams dėstė gramatiką, sintaksę, retoriką. Vėliau įvairias disciplinas dėstė Poznanės, Liublino, Krokuvos jėzuitų kolegijose. Mirė Krokuvoje ir ten buvo palaidotas.

Yra išlikusios trys Knapijaus mokyklinės dramos: *Filopatrīs* (*Philopater*), parašyta ir pastatyta Vilniuje 1596 ir Poznanėje 1600 m. (ji priskiriama moralinių dramų grupei); martirologinė drama *Felicija* (*Faelicitas*), parašyta ir pastatyta Vilniuje 1597, Kališe 1598 ir Poznanėje 1598 m.; istorinė drama *Eutropijus* (*Eutropius*), parašyta ir pastatyta Liubline 1604 m. Jos buvo rastos rankraštiniam kodekse Upsalėje (Švedija), tarp daugelio kitų mokyklinės kūrybos pavyzdžių, parengtos ir išleistos Lidijos Winniczuk (Viničuk) 1965 m.³⁰

Lyginant su Pentkovskiu, Knapijaus dramos yra daug profesionalesnės, meniškesnės, prilygstančios žymiausių Europos dramaturgų veikalams. Ypač tai pasakytina apie *Filopatriją*. Tai 2485 eilučių „komiškai tragiška drama“ (*drama comico-tragicum*), skirta mokslo metų pabaigai. Jau pavadinime išryškinta pagrindinė dramos tema ir idėja: *Tėvą mylintis sūnus, arba Dorybė* (*Philopater seu Pietas*). Čia Filopatrīs, jaunesnysis karaliaus Timolajaus sūnus, priešinamas vyresniajam sūnui Telegonui (pažodžiui „siekiančiam tikslo“). Pirmajam pataria ir jo poelgius kursto Storgė, arba Meilė, antrajam – Filarchija, arba Valdžios troškimas. Sūnūs turi įvykdyti priešmirtinį karaliaus įsakymą, paskelbtą senatorių: kad gautų valdžią, jie turi perverti strėlę mirusio tėvo širdį. Abu broliai ilgai svyruoja, baisesi, ieško motyvų „už“ ir „prieš“, kol galiausiai apsisprendžia: Telegonas paleidžia strėlę, o Filopatrīs atsisako tai daryti. Situacijos tragikomiškumas paaiškėja perskaičius testamentą: pasirodo, valdžia iš tikrųjų buvo skirta tam sūnui, kuris nedrįs išniekinti tėvo palaikų. Filopatrīs ilgai negali tuo patikėti, jis priešinasi senatoriams, vedantiems jį į sostą, įžvelgdamas čia klastą, jo išgyvenimai tampa komiški. Galiausiai jis patiki sprendimo teisingumu ir atsisėda į sostą. Dramos pabaigoje naujasis karalius apdovanoja į aukštesnę klasę perėjusius mokinius.

Tuo tarpu Telegonas, išgirdęs nuosprendį, išgyvena tikrai dramatišką jausmų ir emocijų audrą. Pirmiausia jį apima gailestis, kad prarado valdžią („Gyventi be valdžios? Už mirtį tai blogiau“, 2153 eil.), vėliau – pyktis ir įniršis, kad tą valdžią gavo brolis („Neleisk to, kardą griebk, pakviesk karius“, 1158 eil.), dar vėliau ateina savos kaltės suvokimas („Pats savo rankom vargšas pražudžiau save“, 2171 eil.), pagaliau savęs nubaudimas: Telegonas ryžtasi palikti tėvynę, kad gyventų „skurde, liūdesy, nepritekliuj, gėdoj ir atgailoj“ (2251 eil.). Dviejų brolių – gerojo Filopatriso ir blogojo Telegono – priešprieša dramoje parodo, kad teigiamas herojus Filopatrīs yra gana statiškas ir schemiškas, o Telegonas iš tikro yra tragiškas personažas, žmogiškai gyvas ir individualizuotas. Jis pats priima sprendimą šauti į tėvą, motyvuodamas tai nauda tėvynei, ir pats save nubaudžia, suvokęs kaltę. Tai renesansiška asmenybė, iliustruojanti mintį, jog „žmogaus vertę lemia ne aukšta kilmė, ne turtai ir protėvių nuopelnai, o paties žmogaus dorybės“³¹.

Filopatrīs yra tipiška *moralité* drama, būdinga jėzuitų teatrui. Jos siužetas paimtas iš populiaraus Viduramžiais pasakojimų rinkinio *Romėnų žygiai* (*Res gestae Romanorum*), tačiau šiek tiek pakeistas ir mokyklinei auditorijai pritaikytas turinys³². Pasirinkdamas dramos etines nuostatas, kompoziciją ir meninės raiškos formas, Knapijus bene labiausiai rėmėsi Senekos dramaturgija³³. Iš Senekos, regis,

²⁹ Jerzy Axer, „Polski teatr jezuicki jako teatr polityczny“, in: *Jezuici a kultura Polska*, Kraków: Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 1993, p. 21

³⁰ *Gregorii Cnapii Tragoediae: Philopater. Faelicitas. Eutropius*, apparatu critico, praefatione annotationibusque instuxit Lidia Winniczuk, Wratislaviae–Varsaviae–Cracoviae: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965.

³¹ V. Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 37.

³² L. Winniczuk, „Praefatio“, in: *Gregorii Cnapii Tragoediae*, p. 11,

³³ Lidia Winniczuk, „Grzegorz Knapiusz jako naśladowca L. Anneusza Seneki“, in: *Idem, Od starożytności do współczesności*,

perimtas deklamacinis teksto pobūdis, retoriškumas, sentencijų gausa, likimo neišvengiamumo ir žmogaus stiprybės jo akivaizdoje priešprieša. O komiškieji personažai, Telegono tarnai – Chrisofilas (paž. „mylįs auksą“), Neoforas (paž. „nešąs naujienas“), Eutichas (paž. „gera lemiantis“) atrodo patekę čia iš Plauto ar Terencijaus komedijų.

Knapijaus drama-tragedija *Felicija* gerokai schemiškesnė: sukomponuota pagal antikinės dramos pavyzdį – su penkiais veiksmis, chorais, prologu ir epilogu, „ji stokoja vidinio dramtizmo ir dinamikos“³⁴. Tragedijos herojė – krikščionė motina Felicija, kankinės mirtimi mirštanti už krikščionių tikėjimą drauge su septynetu savo sūnų.

Siužetas paimtas iš veikalo *Šventųjų darbai (Acta Sanctorum)*, Felicijos ir jos sūnų kankinystė 175 m., valdant Markui Aurelijui, aprašyta ir Cezario Baronijaus *Bažnyčios istorijoje (Annales Ecclesiasticae)*³⁵. Dramos paskirtis – didaktinė: pateikti įtikinamų krikščioniškojo tikėjimo pavyzdžių, akcentuoti Felicijos ir jos sūnų dvasios stiprybę, Dievo meilę ir pasiaukojimą. Kol Felicija yra tik motina, bijanti dėl vaikų ateities, tačiau raginanti juos neišsižadėti Kristaus, tol jos paveikslas atrodo žmogiškesnis ir dramatiškesnis. Ji lyginama su paukšte, kuri susuko lizdą pasėlių lauke, ir: „Kai pjautuvas artėja vis kaskart arčiau, / O jos vaikeliai nepajėgia dar pakilt, – / Aplinkui skraido rūpesčių kamuojama“, tačiau kai sūnūs nužudomi, kankinės Felicijos džiaugsmas atrodo dirbtinis („Aš vos pati galiu suvokti šitą džiaugsmą“; „O, aš laiminga! Jūs man kelią rodote“), o septynių sūnų pokalbis su pretorium, įkalbinėjančiu juos atsižadėti Kristaus tikėjimo, primena mokslinę diskusiją, neatitinkančią nei vaikų amžiaus, nei išsilavinimo. Tačiau martirologinės dramos turėjo veikti jausmus, o ne protą. Meninę įtaigą didino sceninė įranga, masinės scenos, chorai, muzika. Šioje dramoje įspūdingai turėjo atrodyti baigiamoji scena, autoriaus taip aprašyta: „Pasirengimas surinkti kankinių kūnus. Pasirodo baltai apsirengę krikščionys su kryžiais, kunigai. Priekyje eina maži vaikai, už jų – vyresni. Baltai apsirengę vyrai neša laidotuvių neštuvus, apdengtus gedulingu audeklu, aplinkui nešami šviečiantys deglai“. Vėliau pasirodę angelai aukština Felicijos mirtį, tam pritaria choras, o prologe reziumuojama: „Manau, labiausiai jums patikt turėjo / Motinos ir sūnų stiprybė, kiek jie iškentėjo“ (1570 eil.).

Jau ne Baroko, o klasicizmo poetikos principų laikomasi Simono Paškovičiaus dramoje *Meilės karas*.

Simonas Paškovičius (Szymon Paszkowicz, 1717–1771), jėzuitas, kilęs iš Baltarusijos, laisvųjų menų ir filosofijos magistras, teologijos daktaras, poetikos ir retorikos profesorius Gardine, Varšuvoje, Vilniaus universitete, 1770–1772 m. Mozūrijos provincijolas³⁶. Dėjo daug pastangų reformuoti mokyklinį jėzuitų teatrą, kelti dramų meninį lygį.

S. Paškovičiaus tragedija *Meilės karas, arba tėvą mylintis Metelas (Bellum amoris sive Metellus amans Patris)* buvo suvaidinta „Vilniaus Jėzaus Draugijos akademijos ir universiteto nuostabaus jaunimo 1750 metų rugpjūčio 1 dieną“, o po metų išleista ir dedikuota Šventojo Bazilijaus ordino provincijos patarėjui, Barūnų vienuolyno superiorui Genadijui Liaudanskiui Paškovičiui³⁷.

Medžiaga imta iš romėniškosios Antikos – Antonijaus ir Oktaviano karų istorijos. Vaizduojamas Antonijaus pralaimėjimas prie Akcijaus (31 m. pr. Kr.), jo pabėgimas iš mūšio lauko kartu su Kleopatra ir to mūšio peripetijose atsидūrę tėvas ir sūnūs Metelai.

Vyresnysis Metelo sūnus Publijus neteisingai apkaltina brolių Kvinktijų siekiu nužudyti tėvą, dėl ko šis palieka tėvų namus. Vėliau mūšio lauke mirštantis Publijus laiške prisipažįsta apšmeižęs brolių.

Kvinktijus stoja į Metelų šeimos priešų Oktaviano pusę, kad, pralaimėjus Antonijui, galėtų padėti tėvui, jeigu šis pakliūtų į nelaisvę. Kai tėvas Metelas iš tiesų patenka į nelaisvę ir yra Oktaviano pasmerkiamas mirti, Kvinktijus siūlo už jį savo galvą. Tėvas atmeta sūnaus pasiūlymą, jis pasiryžęs stojiškai sutikti mirtį. Kenčiantis, bet pasigailėjimo neprašantis Metelas Vyresnysis suminkština

Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981, p. 208–222.

³⁴ V. Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 88.

³⁵ L. Winniczuk, „Praefatio“, in: *Gregorii Cnapii Tragoediae*, p. 12

³⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum / WAM, 1996, p. 492–493.

³⁷ Žr. antraštinį dramos puslapį ir dedikaciją.

Oktaviano širdį, ir jis dovanoja Metelui gyvybę.

Nors dramos veikėjų charakteriai gana statiški, deklaratyvūs, tačiau svarbus humanistinių dorybių akcentavimas, žmogaus vertės ir atsakomybės ugdymo postulatai.

3. Mokyklinės dramos ir teatro reikšmė

Mokykliniai vaidinimai, atsiradę kaip XVI–XVIII a. edukacinės sistemos ir Baroko kultūros dalis, gyvavo ir panaikinus jėzuitų ordiną, nuslopus pijorų veiklai. Jie vienokia ar kitokia forma reiškėsi XIX a. sekuliarizuotoje visuomenėje, papildė bažnytines iškilmes, įsiliejo į dvarų kultūrinį gyvenimą, pagaliau perdavė klasikinės dramos ir teatro meno tradicijas lietuvių nacionaliniam teatrui ir dramaturgijai.

Sunku pervertinti mokyklinės dramos ir teatro reikšmę. Pirmiausia tai buvo labai svarbi humanitarinio išsilavinimo forma. Kaip minėta, mokyklinių dramų autoriais dažniausiai buvo retorikos profesoriai, o atlikėjais – kolegijų mokiniai. Išlikusių dramų, dialogų, programų tekstai rodo, kad autoriai buvo gerai susipažinę su antikinės dramos žanriniais principais ir antikinių dramų, literatūros bei mitologijos tekstais. Teoriniame lygmenyje didžiausias autoritetas mokyklinių dramų kūrėjams buvo Aristotelis, o dramų siužetuose dažniausiai imituojama Plauto, Terencijaus, Senekos, Plutarcho kūryba, daug citatų iš Vergilijaus, Ovidijaus, Horacijaus kūrinių. Jų lektūra ugdė erudiciją, formavo literatūrinį ir estetinį skonį, teikė aspiracijų naujiems literatūriniais ir dramaturginiais ieškojimams.

Dramų autoriai dažniausiai buvo ir jų įgyvendintojai scenoje bei režisieriai. Tai savo ruožtu reikalavo specifinių žinių, scenografijos, scenos įrangos ir kitų dalykų išmanymo. Esama pakankamai įrodymų, jog retorikos profesoriai buvo gerai susipažinę ne tik su antikinės dramos specifika, bet ir su naujausiomis Europos dramaturgijos bei teatro raiškos formomis. Štai Sarbievijus savo *Poetikoje* ne tik išsamiai analizuoja antikinės tragedijos ir komedijos ypatumus, bet ir pateikia praktinių žinių apie scenos įrangą, apšvietimą, dekoracijas, muzikos panaudojimą, vaidybą, tartį ir pan.³⁸ Apie įvairių alegorinių figūrų panaudojimą scenoje rašo vokiečių jėzuitas Jokūbas Masenas (Masenius, Masen, 1601–1681)³⁹. Jėzuitų baroko teatre atsispindi naujausi Europos scenografijos, architektūros, metaforinės poetikos raiškos būdai⁴⁰.

Mokyklinis teatras bei parateatriniai renginiai buvo svarbi miesto kultūros dalis. Būtina pažymėti, kad dauguma mokyklinių vaidinimų buvo vieši: jie vyko Vilniaus universiteto kiemuose, miesto gatvėse ir aikštėse, tad juos galėjo stebėti miesto gyventojai ir svečiai: „diduomenė“ ir „prastuomenė“ čia tapdavo lygiaverčiais žiūrovais, teatrinio vyksmo dalyviais. Išlikę kai kurių iškilmių aprašymai rodo, kad tai buvo įspūdingi teatralizuoti reginiai, kuriuose buvo derinami vizualiniai efektai, triumfo arkos, muzika, deklamacijos, aktorių rūbai ir kt. Čia minėtinas šv. Kazimiero kanonizacijai 1604 m. gegužės 10 d. skirtos eisenos aprašymas⁴¹, 1636 m. liepos 4 d. vykęs Šventųjų relikvijų pagerbimas, perduodant jas įvairioms Vilniaus bažnyčioms⁴², taip pat kiti renginiai, gratuliacijos, procesijos. Kartais jie sudarydavo bažnytinių ar valstybinių švenčių dalį, kartais papildydavo asmenines didikų šventes. Tokie yra „Literatūriniai žaidimai“ (*Ludi literarii*), surengti Vilniuje 1670 m., karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio ir Austrijos kunigaikštystės Eleonoros vestuvių proga. „Žaidimus“ sudarė panegirinės deklamacijos, gyvieji paveikslai, alegorinės figūros, fantastinių būtybių traukiami vežimai⁴³. Šie renginiai tapo svarbia miesto kultūros dalimi, jie ugdė miestiečių estetinį skonį, erudiciją, papildė jų laisvalaikio užsiėmimus.

³⁸ Marcelinas Ročka, „M. K. Sarbievijus apie tragediją ir komediją“, *op. cit.*, p. 113–117.

³⁹ Jacobus Masenius, *Speculum imaginum veritatis occultae*, Coloniae Agrippinae, 1650.

⁴⁰ Vitalija Truskauskaitė, „Skrydžio rekonstrukcija. Jėzuitų baroko teatras“, in: *Darbai ir dienos*, t. 37, 2004, p. 205–213.

⁴¹ Žr. Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2003, p. 233–283.

⁴² Žr. Liudas Jovaiša, „Šventųjų relikvijų ir jų gerbimas Lietuvoje (1387–1655)“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, Vilnius: Aidai, 2005, p. 208–216.

⁴³ Žr. plačiau: Benediktas Kazlauskas, „XVI–XVIII a. Vilniaus Akademijos drama ir teatras“, in: *Kultūrų kryžkelėje*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 162–165.

Mokykliniai vaidinimai buvo svarbi visuomenės konsolidavimo ir ekumeninio bendrumo ugdymo forma. Esama liudijimų, kad kai kuriuos vaidinimus žiūrėjo „didelės minios žiūrovų iš miesto ir apylinkių, tarp jų eretikai, schizmatikai, net musulmonai totoriai iš apylinkės kaimų“⁴⁴.

Įdomių faktų apie mokyklinių vaidinimų atlikimo aplinkybes, dalyvių sudėtį, žiūrovų reakcijas pateikia *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis (Diarium Collegii Societatis Jesu, 1710–1723)*. Štai 1710 m. balandžio 12 d. įrašė pažymima, jog „Gerbiamo tėvo Rostkovskio tragiška drama, parodyta dalyvaujant šviesiausiam Vilniaus vyskupui, pasisekė kuo geriausiai“. O apie 1710 m. balandžio 18 d. spektaklį rašoma: „Vaidinimas prie Viešpaties Kristaus kapo iš ryto gerai pavyko, o vakare ne kažin kaip, nes vaidintojai svaidomosiomis ugnimis tėvui prefektui apdegino barzdą, o kitiems klausytojams pridarė kitokių nuostolių“⁴⁵. Sužinome, jog vaidinimus stebėdavo garbūs bažnytinės ir pasaulietinės valdžios asmenys (vyskupai, kanauninkai, etmonai, vaivados, tribunolo nariai), kitų vienuolių atstovai.

Mokyklinė drama ir teatras formavo atlikėjų ir žiūrovų literatūrinį ir estetinį skonį, esmingai papildė Baroko raiškos formas Lietuvoje ir Europoje.

Lietuvos jėzuitų teatras: XVI–XVIII amžiaus dramų rinktinė, parengė Eugenija Ulčinkaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 11–36.

⁴⁴ V. Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 170.

⁴⁵ *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai*, parengė Irena Katilienė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 3–5.